

سفرهای حجّ خاندان فیض کاشانی

براساس دو نسخه خطی ۸۴۴۶ و ۸۴۴۷

کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی رحمته الله

حسین واثقی

مقدمه

به تازگی کوششی بایسته را در میان برخی پژوهشگران و فهرست نگاران مخطوطات مشاهده می‌کنیم. آن‌ها می‌خواهند با نگاه جدی و دوباره به مجموعه‌ها، جنگ‌ها، منشآت، بیاض‌ها و سفینه‌ها، گمشده‌های خود را در آن‌ها بیابند. آنان نیز برای شناسایی نسخه‌های خطی‌ای که آغاز و پایان آن‌ها افتاده، و در فهرست‌ها از آن‌ها و مؤلفان آن‌ها ناشناخته یاد شده اهتمام می‌ورزند، زیرا بر این باورند که با اینگونه تلاش‌ها، حلقه‌های مفقوده بسیاری از پژوهش‌ها تکمیل، و به بسیاری از پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود. به راستی اگر اطلاعاتی که در اول و آخر نسخه‌ها درج شده در فهرست‌ها بیاید، و به هنگام معرفی مجموعه‌ها، با تأمل و حوصله، محتوای ریز و درشتشان فهرست شود، حتی از یک بیت شعر، یک تاریخ ولادت یا وفات، یک تاریخ سفر، یک کلمه لقب و... سرسری عبور نشود چه حجمی از اطلاعات مفید برای پژوهش‌ها و پژوهشگران عرضه خواهد شد.

چند ماه پیش در سفر عمره، با یکی از پژوهشگران مکه معظمه دیداری داشتم. وی گفت: ما مجموعه‌های مکتبه مکه المکرّمه در مولد النبی صلی الله علیه و آله را یک بار دیگر فهرست کردیم و زیر چاپ است و افزود: در میان مجموعه‌ها نوادری پیدا می‌شود. یادآور می‌شود پیش‌تر مخطوطات آن مکتبه دو بار فهرست و چاپ شده، و اکنون در نوبت سوم نگاه جدی به مجموعه‌ها شده است.

دو مجموعه به شماره‌های ۸۴۴۶ و ۸۴۴۷ در کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی نگهداری می‌شود که نوادگان خاندان علمی فیض کاشانی به این کتابخانه بزرگ اهدا کرده‌اند. در این دو نسخه خطی اطلاعات فراوانی درباره خاندان فیض کاشانی وجود دارد. نسخه ۸۴۴۶ متعلق به علم الهدی محمد فرزند فیض و بیشتر آن به خط وی، و نسخه ۸۴۴۷ متعلق به فرزند علم الهدی به نام محمد محسن متخلص به وفا بوده و بیشتر آن به خط وی است.

یادآور می‌شود؛ بخشی از اطلاعات تاریخی مربوط به خاندان فیض که در نسخه ۸۴۴۷ آمده، از نسخه ۸۴۴۶ گرفته شده است، و یک تراجم نگار آگاه و صبور و علاقمند به تاریخ خاندان فیض و تاریخ کاشان باید به استخراج و تنظیم این مواد از دو مجموعه مذکور اهتمام ورزد، زیرا در هر یک منقولاتی آمده که باید گوینده آن‌ها را با دقت شناسایی کرد. مرحوم آیت الله مرعشی اطلاعات ذی‌قیمت خود را درباره خاندان فیض کاشانی که به عنوان مقدمه بر کتاب معادن الحکمه فی مکاتیب الائمّه علیهم‌السلام نگاشته‌اند از دو نسخه مذکور گرفته و به آن تصریح کرده‌اند. سپس از نوشته آیت الله مرعشی، آگاهی‌های مربوط به خاندان فیض، به **طبقات** شیخ آقا بزرگ راه یافته است. پس می‌توان گفت: اطلاعات این دو نسخه درباره خاندان فیض دست اول و ارزش پژوهش جدی را دارد.

درباره سفرهای حج افرادی از این خاندان علمی در دو نسخه مذکور مطالبی آمده که آن‌ها را استخراج و به محضر خوانندگان گرامی تقدیم می‌دارم.

۱. سفر حج محمد محسن متخلص به (وفا) ابن علم الهدی ابن فیض کاشانی در

سال ۱۱۲۲.۱۱۲۳ هـ.

علم الهدی در مجموعه ۸۴۴۶، ص ۲۵ درباره او چنین گوید: میلاد ولدی الذی سمّیته محمداً ولقبته بلقب والدی [أی: محسن] وکنته أباً طالب، یوم الأحد ۱۲ جمادی الثانیه لحجّة مائة وألف ۱۱۰۰. وقریب به همین مضمون را در صفحه ۹۴ نگاشته است.

محمد محسن وفا خود در مجموعه ۸۴۴۷ که تعلق به او داشته چند یادداشت به خط خود درباره حج خود نوشته است:

درص ۸۳ حدیثی از امام رضا علیه السلام نقل کرده سپس نوشته: تمقت هذه الكلمات فى كورة اصفهان، حين وجّهت وجهى شطريت الله الحرام، فى أواخر شهر الله الملك العلام شهر الصيام، من شهور حجّة ثنتين وعشرين ومائه وألف ۱۱۲۲.

درص ۲۵۹ چند حدیث آورده و سپس چنین نوشته: رقت ما رقت فى هذه الصفحة بعضه فى بلده يقال لها بهبهان من بلاد الجبل، وبعضه فى بلده دورق، وبعضه فى بلده بصره فى محلّ يقال له مشراق، وذلك حين وجّهت وجهى نحو بيت الله الحرام فى شهور سنه ۱۱۲۲ ثنتين وعشرين ومائه وألف من الهجرة النبوية صلى الله عليه وآله.

درص ۸۸ احاديث و اشعارى عربى و فارسى نگاشته و درپايان آن چنین نوشته: رقت ما رقت فى هذه الوريقة فى مواضع شتى من البادية، فى شهر ذى قعدة الحرام ۱۱۲۲.

درص ۲۶۰، اشعارى فارسى نوشته و درپايان چنین ذکر کرده: كتبت فى قريه عنزه من قري نجد فى شهر ذى القعدة الحرام ۱۱۲۲.

و نیز در همان صفحه، اشعارى از ملاً ظهورى نوشته و درپايان چنین آورده: سطرته فى موضع يقال له زريه من أماكن البادية، غرة شهر ذى الحجة الحرام ۱۱۲۲.

درص ۱۶۱، متنى ادبى فارسى با خط نستعلیق زیبا نوشته شده، و در آخر چنین نوشته: فى شهر محرم الحرام ۱۱۲۳، اين سطور در منزل سيد فخرالدين حسينى مكى در محله قراره در بلده طيبه مکه معظمه رقمزده كلك گرديد، والحمد لله اولاً و آخراً.

و درص ۲۹۷ چنین نوشته: فى تاريخ بعض ما سنح لهذا العبد الذليل:

سفر خجسته اثر حج بيت الله الحرام و زيارة سيد الأنام عليه وآله ألف الصلاة والسلام، در خدمت عليا جناب بلقيس ألقاب، والده ماجده معظمه، و جناب مغفرت مآب أخوى ميرزا قوام الدين محمد. خروج از كاشان صبح روز شنبه ۲۲ شهر رمضان المبارك ۱۱۲۲ مطابق اول آذرماه. دخول اصفهان ۲۶ شهر مبارك. خروج از اصفهان ۲ شهر شوال. ورود شیراز يكشنبه ۱۴. خروج از شیراز ۱۸ شوال. ورود بلده بهبهان غرة شهر ذى القعدة الحرام ۱۱۲۲، توقف دو روز و ورود بلده بصره ۱۱. خروج از دراهميه و دخول بيابان ۱۶ شهر مذکور و ورود منزل زريه و استهلال غرة ذى حجة ۱۱۲۲.

ورود وادی عقیق و احرام به عمره الاسلام عمره المتمتع بها إلى حجة الاسلام هفتم، و به علت مسدود شدن [راه] از جماعت بی عاقبت اعراب مطیرو آل ظفیر عمره تمتع میسر نشد، و روز نهم از ده نازنج عدول نیت به حج افراد شده، غروب آفتاب شب عید و قوف عرفات اتفاق افتاد، و اول صبح به مشعر الحرام آمده و قوف شده، متوجه مکه معظمه زادهای الله شرفاً شده، افعال و مناسک حج به فعل آمده، عود به منی نمود، و بعد از طی مناسک وارد بلده [مکه] معظمه، و تا روز عاشورا در آن بلده مکرمه توقف، و در بعضی از آن ایام مناسک عمره الاسلام عمره مفرده بجا آورده، روز دهم شهر محرم الحرام ۱۱۲۳ داخل خانه کعبه شده، در حالت تب، و عصر آن روز متوجه مدینه طیبه شد.

۱۲ وارد وادی فاطمه شد. توقف در وادی به سبب مجادلات امیران حاج و شرفا بیست ۲۰ روز شد. ورود بلده طیبه ۲۰ شهر صفر در حالت بیماری فقیر و اخوی. خروج از مدینه ۱۰ شهر ربیع الأول. رحلت جناب اخوی میرزا محمد ادر حرم آن بلده مبارکه ۱۱ شهر مذکور. دخول بصره ۱۲ ربیع الثانی. خروج از بصره ۲۳. دخول دورق ۲۸. خروج ۲ جمادی الأول. دخول بلده بهبهان ۷. خروج ۹ (یک جمله نامفهوم). دخول اصفهان ۲۱. خروج ۲۷. دخول کاشان و ملاقات منسوبان و خویشان با حالت تب و لرز ۲ شهر جمادی الثانیه ۱۱۲۳ مطابق اول مرداد ماه.

۲. وفات قوام الدین محمد ابن علم الهدی ابن فیض کاشانی در راه حج سنه ۱۱۲۳ ق.

در صفحه ۲۵، از مجموعه ۸۴۴۶ علم الهدی چنین نوشته: میلاد ولدی محمد الملقب بقوام الدین المکتی بأبی الحسن بعد الظهر لیوم الأحد الرابع والعشرون من شهر محرم الحرام افتتاح حجة ثمان وثمانین و ألف ۱۰۸۸، ۹ فروردین ماه جلالی.

همین مطالب در صفحه ۲۸۴ مجموعه ۸۴۴۷ نقل شده و افزوده: و توفی فی طریق مکه بعد الحج و زیاره سید الأنام عَلَيْهِ السَّلَام قریباً من المدینه بجبل شمر ۲۲ شهر صفر سنه ۱۱۲۳.

یادآوری می شود که در پاراگراف پیشین محمد محسن وفا، مرگ برادرش را در سفر حج در ۱۱

ربیع الأول نوشته، که صحیح همین است، زیرا خود او حضور داشته، و حوادث روزانه را که نوشته مؤید این مطلب است.

۳. سفر حج معین الدین احمد فرزند فیض کاشانی در سال ۱۰۸۳ - ۱۰۸۴ هـ.

در صفحه ۴۵، از نسخه شماره (۸۴۴۶) به خط علم الهدی فرزند فیض چنین آمده: توجّه اخوی معین الدین احمد در خدمت علیا جناب والده. عزّ بقاؤها. از کاشان به قصد حج بیت الله الحرام و زیارت سید انام از راه عتبات عالیات يوم الثلاثاء ۱۶ شعبان سنه ۱۰۸۳ موافق ۲۲ آذرماه سیچقان نیل. دخول کاشان بعد از عود، يوم الأحد ۱۹ شهر جمادی الثانیه سنه ۱۰۸۴ موافق ۱۶ مهرماه اودئیل. يوم السبت ۱۸ شهر مزبور در قریه باریکرسف ملاقات ایشان اتفاق افتاد.

همین مطلب به نقل از همین نسخه، در نسخه شماره (۸۴۴۷) در صفحه ۲۷۶ نیز آمده است.

۴. سفر حج نصیر الدین سلیمان ابن علم الهدی ابن فیض کاشانی، در سال ۱۱۰۱ - ۱۱۰۲ هـ.

در صفحه ۴۰، از نسخه ۸۴۴۶ علم الهدی چنین نوشته: توجیه فرزند ارجمند نصیر الدین سلیمان به سوی بیت الله الحرام برای گزاردن حجة الاسلام، از قریه قمصریوم الثلاثاء ۱۹ شهر رمضان المبارك سنه إحدى ومائة وألف ۱۱۰۱، وفقه الله لإدراك المشاعر العظام و زیارة سید الأنام علیه وعلى عترته أفضل الصلاة والسلام، موافق ۱۰ تیرماه. ورود مکه زانها الله شرفاً صباح يوم الترويه سنه ۱۱۰۱. وداع كعبه ۲۶ ذی الحجة. ورود مدینه طیبه ۲ شهر محرم الحرام سنه ۱۱۰۲. ورود کاشان بعد از قضای و طراز مناسک حج تمتع و زیارت خیر البشر و أمّه بقیع صلی الله علیه وعلیهم ما اتصلت عین بنظر، وأذن بخبره يوم السبت ۱۹ ربیع الآخر سنه اثنتین ومائة وألف ۱۱۰۲، ۷ بهمن ماه.

همین مطلب به نقل از همین نسخه، در نسخه ۸۴۴۷، صفحه ۲۷۶ نیز آمده است.

۵. سفر حج علم الهدی محمد فرزند فیض کاشانی در سال ۱۰۶۶ - ۱۰۶۷ هـ. بنا بر یادداشت خودش.

در صفحه ۵۰، از نسخه ۸۴۴۶ علم الهدی چنین نوشته: خروج حقیر از اصفهان به قصد تهیه اسباب سفر خیراثر حجاز، ۱۱ شهر رجب سنه ۱۰۶۶ ست وستین و ألف. دخول کاشان ۱۴ رجب. خروج از کاشان به قصر ۲ شهر شعبان. خروج از قصر ۴ شعبان. دخول اصفهان ۷ شعبان. خروج از اصفهان ۲۳ شهر شعبان. دخول قریه سمیرم و ورود اردوی معلّا و تشرف به خدمت عالی جناب والا ألقاب والد بزرگوار، و مرخص شدن از خدمت نواب اشرف اقدس همایون اعلا ۲۹ شهر شعبان سنه مزبوره. خروج از سمیرم ۶ شهر رمضان سنه مزبوره. دخول بلده شیراز و رسیدن به خدمت خال عالی مقدار و سایر اقوام و الامقام ۱۴ شهر رمضان. خروج از شیراز مریضاً ۸ شوال. دخول بصره با شدت مرض ۲۸ شوال. خروج از بصره كذلك. ورود به درهمیه ۱۱ ذی القعدة، خروج از درهمیه و توجه به مقصود ۱۲ ذی القعدة. وصول به مقصد و اعمال عمره متمتع بها إلى الحج بجا آوردن وقت الضحی من یوم الترویة سنه ۱۰۶۶. قصد اقامت در مکه بعد از نفر از منی و فراغ از مناسک آنجا ۱۴ ذی الحجة الحرام. خروج از مکه بعد از طواف وداع ۱۴ محرم الحرام سنه ۱۰۶۷. خروج از وادی فاطمه بعد از شش روز. وصول به وادی مدینه طیبه ۶ شهر صفر. دخول یثرب و تشرف به شرف زیارات یوم الجمعة ۷ صفر. خروج از مدینه و وداع آن عتبات ۱۵ شهر مزبور. دخول بصره بعد از عود ۲۱ ربیع المولود. خروج از بصره ۲۷ ربیع المولود. دخول ثانوی دورق ۲ ربیع الآخر. خروج از دورق ۶ ربیع الآخر. دخول ثانوی بهبهان ۱۱ ربیع الآخر. خروج از بهبهان ۱۵ ربیع الآخر. دخول اصفهان و ادراك خدمت دوستان یوم الأربعاء ۷ جمادی الأول سنه ۱۰۶۷.

و سپس مقدار مسافت بین شهرها از اصفهان تا مکه، و از مکه تا مدینه و سپس تا بهبهان را به حساب سیاق نوشته است. همه این مطالب مربوط به سفر حج علم الهدی و مقدار مسافت بین شهرها در نسخه ۸۴۴۷ نیز تکرار شده است.

۶. وفات برادر فیض کاشانی در راه بازگشت از حج.

در صفحه ۳۰، از مجموعه ۸۴۴۶ علم الهدی چنین نوشته: توفی عمی مرتضی بن مرتضی - قربه الله إليه تعالی. فی طریق مکّه عائداً، لیلۃ الجمعة منتصف جمادی الآخرة سنة تسع وعشرين وألف ۱۰۲۹.

۷. وفات یونس ملقب به عزّ الدین، مکتی به ابو القاسم، فرزند جمال الدین اسحاق فرزند علم الهدی ابن فیض کاشانی در راه حج در سال ۱۱۵۴ هـ.

جمال الدین اسحاق فرزند علم الهدی ابن فیض کاشانی در صفحه ۹۶، از مجموعه ۸۴۴۶، ولادت فرزندش یونس، ملقب به عزّ الدین، مکتی به ابو القاسم را در یوم الأحد ۹ شعبان سال ۱۱۰۸ در کاشان ذکر می کند.

در زیر یادداشت او، به خط دیگری، وفات ابو القاسم را در غزّه شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۵۴ بعد از مراجعت از مکّه معظمه و برهنه شدن در بیابان، و وفات او در محلّ روئیه محلّ قبیله عنزه [؟] ذکر می کند.

و در صفحه ۱۰۲ همین نسخه چنین آمده: به تاریخ سه شنبه بیستم شهریورماه جلالی همین نیل [؟] عالی حضرت جنّت منزلت میرزا ابو القاسم از کاشان روانه دارالسلام بغداد، و بعد از تشرّف تقبیل عتبات عالیات عرش درجات امّہ انام عليه السلام، از طریق شام برای گزاردن حجّه الاسلام روانه حجاز، و بعد از شرفیابی تقبیل عتبه علیه خیر الأنام صلى الله عليه وآله إلى يوم القيامه و زیارت امّہ بقیع عليه السلام روانه مکّه معظمه. زاده‌ها الله شرفاً و تعظيماً. و عصر روز ششم شهر ذی حجة الحرام سنه ۱۱۵۳، وارد بقعه مبارکه، و بعد از توفیق یافتن ادای مناسک عمره و حج و توقف نمودن چهل روز در بقعه مزبوره، به اغوای شیاطین انس، از طریق منحوس لحسا مراجعت، و در بیست و نهم شهر صفر سنه ۱۱۵۴ غارت شده، مدّتی در بیابان متحمّل متاعب بی پایان گردیده، و در غزّه ربیع الثانی سنه مزبوره از دار فنا به دار بقا رحلت نموده، و در محلّ روئیه که محیم قبیله عتبه بوده مدفون گردید. رحمة الله علیه و علی والديه.

۸. وفات ملاً صدرا داماد فیض در سال ۱۰۴۵ هـ در راه حجّ دوّم در بصره و انتقال جنازه اش به نجف اشرف.

در صفحه ۲۰، از نسخه ۸۴۴۶ به خطّ علم الهدی چنین آمده: توقّفی جدّی صدرالعرفاء المتأهّین، بدرالحکماء المتبحّرين محمد بن ابراهيم بن يحيى الشيرازى المدعوّ بصدرالدين .أنار الله برهانه المتين .بالبصره، وهو يريد الحجّ وزيارة سيد المرسلين ﷺ وعلى أهل بيته الطاهرين سنه ۱۰۴۵.

و در صفحه ۲۸۳، از نسخه ۸۴۴۷ محمد محسن وفا پس از نقل مطالب بالا از پدرش علم الهدی، چنین افزوده: مرّه ثانیه [یعنی در حجّ دوّم] وحمل نعشه الشریف الی النجف - زاده الله شرفاً. أقول: وسمعت من بعض أصحابه، ولعلی سمعت من أبی .قدّس الله روحه . أنه طاب ثراه مدفون فی الجانب الأيسر من الصحن المتور عند المرقد الطيب الشریف، علی مشرفه السلام. واثقی گوید: نمی دانم در درس از حضرت استاد آیت الله حسن زاده آملی .شفاه الله تعالی وأبقاه .شنیدم یا در جای دیگری خواندم که حضرت آیت الله حاج سید ابوالحسن رفیعی قزوینی .رحمه الله تعالی .افرادى را مأمور کردند تا به بصره بروند و قبر ملاً صدرا را در بصره شناسایی کنند، و آنها رفتند و دست خالی برگشتند. معروف است که وی در سفر حجّ هفتم در بصره در سال ۱۰۵۰ وفات یافت. اما بنا بر یادداشت فوق:

(۱) وفات او در سال ۱۰۴۵ ق رخ داده، نه در سال ۱۰۵۰ که بر روی کتاب اسفار او چاپ شده است.

(۲) وفات در سفر دوّم حجّ بوده، نه در سفر حجّ هفتم، آنچنان که مشهور است.

(۳) انتقال جنازه وی از بصره به نجف اشرف، و دفن در قسمت دست چپ صحن مطهر علوی.

